

Zuglói mozaik

Rítóók Pál

Gyakran mondják, mondták Pest Rózsadombjának Zuglót, történelmi városrészeit. Hogy ezt a kerület aktuális önkormányzata is vallja, arra bizonyosság az elmúlt két évben lapunk hasábjain publikált néhány közlemény is, legutóbb Barta Ferenc főépítész Zugló értékei felé fordul című írása (BUDAPEST, 2016/6.). Hírt adtunk arról is, a XIV. kerület legrégebben működő civil szervezete, Herminamező Polgári Köre–1990 gondozásában készül a magánházas beépítés (nyaralók, villák, bérpaloták) korszakairól összeállított album: a Zuglói mozaik. Bevezető tanulmányának szerzőjét kértük fel, foglalja össze dióhéjban Pest Rózsadombja beépítésének történetére vonatkozó aktuális tudásunkat.

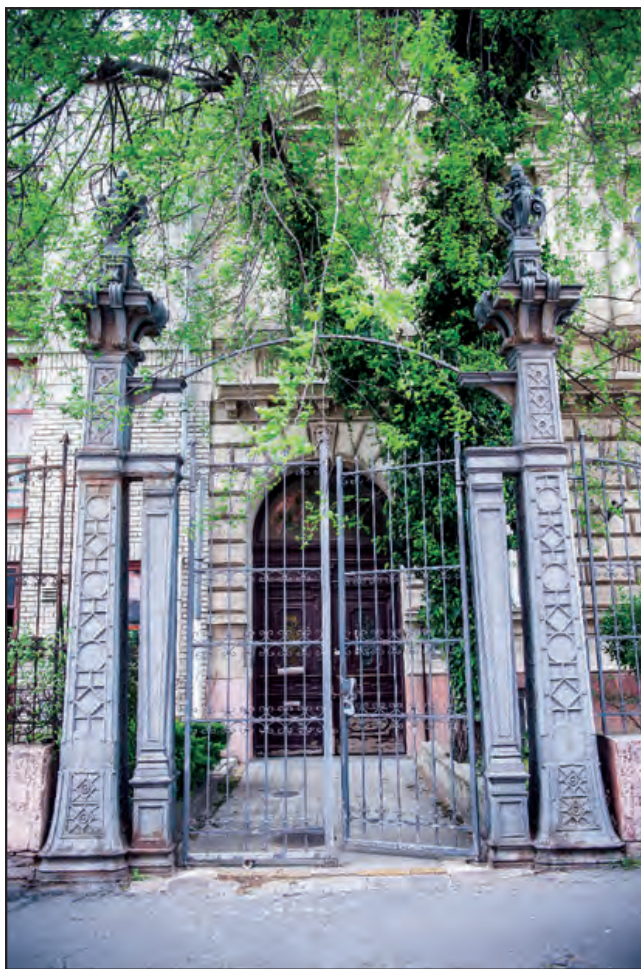
Zugló építészeti értékeit a kezdetektől 1945-ig tekintjük át. De az egyes korszakokat itt bemutató példák szándékosan nem a kerület építészettörténeti nagyagyúú (természetesen az albumban azok is szerepelnek), hanem inkább a szinte ismeretlen vagy akár főútvonalon is a nagyok árnyékában álló, ám jellegzetes épületeink.

A legkorábbiakat a Városligettől északkeletre fekvő Herminamező területén emelték a 19. század első felében. A magyarországi építészetben akkor a klasszicizmus volt a meghatározó. A korai nyaralókat később teljesen felváltották újabb épületek, így ma ezt a stílust Zuglóban csupán egy már eredetileg is középületnek szánt, tehát a válogatásból szükségszerűen kimaradt ház képviseli, a mai Bethesda Kórház Bartl-pavilonja. Tudjuk, hogy az 1840-es évek elejétől a klasszicizmussal párhuzamosan egyre erősebben jelentkezett egy olyan ízlés, amely számára a középkori épületek sejtelmessége, aszimmetriája, festőisége, a bizánci és iszlám világ egzotikuma vagy a 15. századi itáliai reneszánsz formái, esetleg ezek keveréke vált vonzó mintává. Zugló esetében ezt a stílust megint csak nem lakó-, hanem egyházi épület illusztrálja, a *Hild József* tervei szerint 1842–1856 között épült Hermina-kápolna.

A historizmus megjelenésére kell várnunk, hogy a kerület mai épületállománya reprezentatív vonulatának élő-álló magánpéldáit is megmutathassuk.

Arat a historizmus

Magyarországon a historizmus a romantikával párhuzamosan, az 1860-as évek elejétől jelentkezett. Szemlélete szerint a szükséges számú, méretű és elhelyezkedésű helyiségek halmazára köntösként adható a stílus, amely tetszés szerint cserélhető is. A 19. század második felét tekinthetjük alkalmazása jellemző időszakának, de még az 1900 utáni években is számos épületen kimutatható. Kezdetben elsősorban az itáliai reneszánsz elemét használta fel. Az 1870-es évek elejétől a lábazat súlyosságát rusztikázás hangsúlyozta, ez a fontosabb épületeknél valódi kőburkolatot jelentett. A homlokzatot erőteljes koronázó párkány zárta le, amelyet sokszor attika is magasított. Az 1880-as évektől a falazatként illetve díszítőelemként mind gyakrabban alkalma-

Gizella út 12.

zott kő, nyerstégla, terrakotta és mázas kerámia építőanyagok plasztikailag és színvilágukban is gazdagították a homlokzatokat. A városképileg kitüntetett helyeken, például főútvonalak kezdő- és végpontján vagy fontos kereszteződésekénél emelkedő épületeket az 1890-es évek elejétől egyre inkább olyan stílusokban építettek, amelyek eleve gazdagabb, figyelemfelkeltőbb díszítést tettek lehetővé. A homlokzatok részletgazdagsága, a többszörösen tagolt meredek tetők és oromzatok, a tornyok és kupolák festői és szoborszerű megjelenést kölcsönöztek az épületeknek.

Az egyre divatosabbá váló üdülőhelyeken megjelentek az Alpok vidékén jellemző helyi kő vagy téglalapzaton fa-, illetve téglával kitöltött favázis szerkezetű, azaz fachwerkes építészeti mintául vevő, úgynevezett svájci típusú nyaralók. Zuglóban legjellemzőbb mintapéldányuk ma is áll a Mexikói úton, a Földművelési Minisztérium egykori pavilonja.

A zárt sorú földszintes lakóházaknál a homlokzatokat az ablakok egyenletes egymás mellé sorolásával tagolták. A nagyobb tagozatokat igyekeztek téglából falazni és a finomabb részleteket vakolatból kialakítani. Terjedőben voltak a könnyen sokszorozható stukkódíszek. Az utcai homlokzat főhangsúlyja rendszerint a kapu, de ezt is csak visszafogott eszközökkel keretezték.

Magyarra fordítva

Az 1890-es évek közepétől a szecesszió hozott újdonságot. Az áramló, hullámzó formákról és vonalakról felismerhető stílus kedvelte a növényi motívumokat, az élénk színeket. A külföl-

Mexikói út 52/B

di hatások alatt született hazai szecessziós épületek jelentősen eltérhetnek egymástól, aszerint, hogy tervezőjük belga, német, francia vagy osztrák területről vette mintáit.

A század utolsó évtizedeiben az erősödő nemzeti azonosság-tudat az építészetben is formai fogódzókat szeretett volna találni. A kísérletezésben *Lechner Ödön* járt elől. A francia korarenaszansz hatása alatt 1890 körül létrejött épületein a mór és indiai építészeti részletformáit is alkalmazta, a sík felületek egy

Róna utca 137.

részét pedig magyar népművészeti motívumokkal töltötte ki. Lechner építészete az európai szecesszió egyik helyi változata. Törekvései számos magyar építészre hatottak.

A budapesti Műegyetemen 1905 és 1910 között végzett építészek egy csoportjára, a Fiatalokra (többek között *Györgyi Dénes*, *Kós Károly*, *Kozma Lajos*, *Jánszky Béla*, *Mende Valér*, *Zrumeckzy Dezső*) valamint *Toroczkai Wigand Edére* és *Medgyaszay Istvánra*

Kövér Lajos utca 32.

is erősen hatottak Lechner Ödön törekvései és művei. Ők azonban már a magyar parasztház, elsősorban az erdélyi kalotaszegi népi építészeti szerkezeti és formai tanulságai alapján, valamint az angol Arts and Crafts mozgalom és a finn nemzeti romantika hatására korszerű és ugyanakkor sajátosan magyar építészeti megalkotását tűzték ki célul.

Neobarokk, art deco, modern

A 20. század elején kezdett kialakulni a bérvilla alaptípusa: kert közepén szabadon álló, villa külsejű, egy-két emeletes lakóház, szintenként többnyire egy-egy nagyméretű lakással. Az előző évek művészeti újításaitól megcsömörlött társadalom nagy része építészeti-belsőépítészeti ízlésben az akkori jelenhez képest békésnek és dicsőségesnek vélt múlt, *Mária Terézia* és a francia *Lajosok* 18. százada felé fordult. Az 1920-as, sőt az 1930-as

Szabó József utca 23.

évek első felének legjellemzőbb hazai stílusa a neobarokk, amely összhangban volt a háború után számos országban jelentkező konzervatív hullámmal, másrészt megfelelt a hivatalos kulturális irányvonal igényeinek.

Ugyanezekben az évtizedekben – 1920 és 1940 között – jelentkezett az art deco stílus Budapesten és Zuglóban is. Elnevezését az 1925-ös párizsi Exposition International des Arts Décoratifs et Industriels című kiállításról kapta, de megjelenésének kezdete korábbra, az 1910-es évekre tehető. Felhasználta a geometrizáló bécsi szecesszió, a kubizmus, a futurizmus és az expresszionizmus elemeit. Egyes változataira erősen hatott az ókori keleti és ősi amerikai kultúrák építészete, de stilizálva a klasszikus hagyomány elemei is tetten érhetők. Születésében közrejátszott az áramvonalas alakzatokkal kísérletező ipari formatervezés is. Az art deco épületeire jellemzőek a háromszög vagy körszelet alaprajzú zárterkélyek, a cikkcakk vonalú párkányok, oromzatok, erkélykorlátok és ablakrácsok. A homlokzattagolás a sík fal-

Laky Adolf utca 3.

felületek és a többnyire élesen metszett, de igen lapos, stilizált növényi vagy geometrikus motívumokkal díszített tagozatok, nyíláskeretések és domborművek ellentétére épül.

Az úgynevezett modern mozgalom egyik legfontosabb elindítója a weimari iparművészeti iskola volt, amelynek vezetését az első világháború után Walter Gropius vette át. Az általa Bauhausnak (építő ház vagy az építés háza) nevezett mozgalom az iparművészet és az építészet terén a sorozatgyártásra, az ipari formatervezésre helyezte a hangsúlyt.

Le Corbusier, a stílus Franciaországban alkotó apostola korai munkásságában három vonulat jelentkezett. A tömeges lakásépítés, az új elveken alapuló várostervezés és az ideális villa vagy magánlakóház problémái foglalkoztatták. Az 1929-1933-as gazdasági válság alatt a modernizmus hivatalos állami, sőt egyházi körökben is először elfogadottá, majd az azt követő fellendülés idején támogatóvá vált. Az 1930-as évek második felében ezzel párhuzamosan a kezdetben szigorú elveket hirdető és eleinte kevés megépült házat felmutató hazai modernizmus megszelídült:

Edison utca 10.

a házak anyaghasználatukban és kialakításukban idomultak a hazai éghajlathoz és környezetükhöz, tömegformálásuk oldottabb lett, és gyakran magas tetővel épültek.

Ezeknek a lakóházaknak a homlokzatai egyszerűek, vakoltak, esetleg kőlapokkal burkoltak, az ablakok általában keretezetlenek, gyakran tolóablakok. Jellemző motívum a körablak és a csőkorlátos erkély.

Mexikói út 43.

Az art deco és a modernizmus megtorpanásokkal tarkított hazai története is párhuzamos folyamatokat rajzol, egymással is kölcsönhatásba kerültek. Emellett mindkettő egyéb vonulatokkal, így a historizálás válfajaival és a nemzeti törekvésekkel is érintkezett. A többszörös egymásra hatás miatt a két világháború közötti villák és lakóházak többségét ritkán lehet egyértelműen egyetlen stílus körébe sorolni.

Ennek az összetett jelenségnek is gazdag példatárát találjuk mind a mai napig Zugló hangulatos utcáin. ●